

історії Закарпаття. Виявивши їх в архівах і рукописних фондах бібліотек Угорщини, він власним коштом їх ксерокопіював і фотографував, перекладав з латинської і давньоугорської мов, науково опрацьовував і готував до друку. Ця робота його повністю захопила. Він із захопленням розповідав колегам і студентам про результати своїх досліджень. На жаль планованої роботи Томаш Михайлович не завершив. Нині справу батька продовжує його син Томаш Томашович Сопко, який опублікував кілька урбаріальних грамот українською мовою у батькових і своїх перекладах.

Список наукових праць Томаша Михайловича не вражає кількістю. Та й кількості він ніколи не прагнув. Він з посмішкою і скепсисом ставився до тих авторів, котрі упродовж року писали десятки поверхових статей, вважав такі публікації белетристикою. Про таких авторів він говорив: „Пишуть як треба, а не як було насправді.” Т. Сопко завжди наголошував, що треба писати правдиво, спиратися на факти, а не підганяти їх під певні схеми, писати так, щоб не соромитись за свої наукові праці, щоб не звинувачували автора у поверховості, недбалості, плагіаторстві, необ'єктивності та ідеологічній упередженості.

Але як науковець Томаш Михайлович повністю не розкрив себе. Цьому заважали як обставини його життя, так і небажання займатись фальсифікацією історичного процесу. Саме тому останні роки свого життя він присвятив вивченню урбаріальних грамот. Зате Томаш Михайлович реалізував себе як вдумливий педагог і вихователь, чудовий лектор. Його лекції відзначались глибоким знанням матеріалу, джерел і літератури, простотою і дохідливістю викладу, оригінальними висновками і думками. Спокійний, делікатний, врівноважений характер, неспішна інтелігентна манера спілкування, увага до співбесідників приваблювала колег і студентів. У старанних і знаючих студентів він бачив молодших колег, ставився до них як до сформованих істориків.

Зовнішня акуратність, підтягнутість, розкішна сива шевелюра і внутрішня інтелігентність – таким від нас пішов Томаш Михайлович, таким він залишився у пам'яті тих, хто його знав, хто з ним спілкувався.

Гуманістична історіографія Угорщини

Т.М.Сопко

Відомо, що гуманістичні ідеї почали розповсюджуватися в Угорщині вже в першій половині XV ст. Найсприятливіші умови для розвитку нової культури склалися в період правління Матяша Корвіна (1458-1490). Король Матяш прийшов до престолу не завдяки древньому роду чи старовинній династії, а завдяки воєнним заслугам батька Яноша Гуняді та власним здібностям. Будучи новою людиною на престолі, король Матяш шукав підтримку в боротьбі проти феодалної сепаратистської аристократії в міському середовищі та старався повернути на свій бік дрібне служиве дворянство.

Отримавши гуманістичну освіту під керівництвом Яноша Вітеза та польського гуманіста Григорія із Сянока, Матяш Корвін розумів значення освіти для держави, сприяв навчанням в університетах Італії і Кракова сотень юнаків міщан та дворянства. Він оточив себе італійськими та вітчизняними поетами, художниками, вченими, істориками.

В Угорщині, як і в інших країнах на північ від Альп, перші визначні представники гуманістичної історіографії були італійці. Тут досить нагадати прізвища Буаноккорсі (Польща) Енео Сільвіо Пікколоміні (Чехія), Паоло Еміліо (Франція), Луціус Маркінеус Сікулус (Іспанія), Полідор Вергілій (Англія). На порозі гуманістичної історіографії стоїть Галеотто Марціо (1427-1497), який народився в патриціанській сім'ї в урбінському місті Нарці, був учнем Гварніано та товаришем Яна Паннонія. Вчився в Феррарі та Падуї. Галеотто цікава та колоритна фігура, знаючий і типований подорожуючий гуманіст, що багато пережив. Свободолобивий бунтар, вчений, який часто вступав у протиріччя з церковними догматами та духовенством. Коли він потрапив до рук венеціанської інквізиції [1], його звільнили лише завдяки заступництву короля Матяша та Лоренцо Медичі (Величавого) [2].

Першорядне значення для угорського гуманізму має робота Галеотто Марціо „Про мудрі, жартівливі вислови та діяння короля Матяша” [3],

яка вийшла у 1485 о. У цій роботі Галеотто створив живий і вражаючий образ ренесансного володаря, котрий полубляв гостре слівце, який направляв свою дотепність проти несправедливих суддів, користолубних священників та знахабнелих магістратів, які не бажали підкорятися центральній владі. Король у роботі Галеотто зображений захисником бюргерства, який водночас вимагав від дворянства турботливого відношення до селян. Галеотто Марціо виступав проти спиритизму, проти офіційної церкви та пороків духовенства і папства Він висловлював сумніви щодо роздвоєності душі та тіла, не визнавав існування ангелів, демонів та пекла. Закони моралі та суспільства Галеотто шукав в існуванні самої природи, а не в божественному одкровенню.

Передові для свого часу погляди висловлював при дворі Матяша й інший італійський гуманіст Петро Рансано (1428-1492). - з 1455 р. голова сицилійської провінції ордену домініканців, а з 1476 р. – єпископ Луцерський. В якості посла Неаполітанського короля, Роксано у 1488 р. прибув до Угорщини і залишився тут до коронації Ласло II (1490 р.). Королева Беатріче доручила йому переробити у відповідності до правил елоквенції тільки-но опубліковану „Хроніку” Яноша Туровці. До того часу Роксано був уже відомим істориком. У себе на батьківщині він уже написав „Всесвітню історію” („Annales omnium temporum”) в 60-ти книгах, до якої додав тепер 61-у книгу „Епітоми угорської історії”[5].

Це вже типова гуманістична праця, характерний зразок риторичної історіографії. Вона побудована на основі до невпізнання переробленій праці Туровці. Правда, він доповнив дані Туровці дуже важливою частиною. У вступній книзі він характеризує географічне положення та умови Угорщини, описує комітати, міста, корисні копалини, історичні пам'ятки, подає дані про знаменитих людей у відповідності з вимогами нового методу. При цьому, він використовує праці давніх авторів: Стратона, Плінія, Птолемея та ін., і, що дуже важливо, дані казначейства, звіти про державні прибутки. Це найцінніша частина роботи і сьогодні є важливим джерелом.

Роксано висловлював при дворі короля Матяша передові для свого часу погляди. Він, як і Галеотто Марціо, виступав проти теократичних претензій папської курії, стверджував, що у світі немає провидіння і що історичні події відбуваються не з волі бога, а людей.

До числа істориків, які перебували при дворі Матяша, належить також Філіпо Буанокорсі (1437-1496), відомий в гуманістичних колах під іменем Каллімаха (Callimachus Experiens). Як дипломат та політичний радник польського короля Каллімаха потрапив у Буду не з дружніми на-

мірами, і під час свого перебування там у 1483-84 рр. він намагався протидіяти політичним аспіраціям Матяша. Цій меті служила написана ним у 1486-89 рр. робота „Аттіла”, яка по суті була політичним памфлетом. Представляючи в різко негативному плані Аттілу, Каллімаха проводить паралель між ним і Матяшем. В Угорщині книжка Каллімаха пройшла непоміченою, але на Заході вона стала популярною і пізніше під впливом ідей „Державця” Макіавеллі витримала декілька видань. Публічно Каллімаха стверджував, що Угорщина при королі Матяші випередила всі сусідні країни і стала прикладом для наслідування. Це було не тільки компліментом спритного придворного. Дійсно Угорське королівство у кінці XV ст. досягло високого культурного рівня [6].

З італійських істориків, які працювали в Угорщині, найбільш почесне місце займав Антоніо Бонфіні (1427-1503). Народився в місті Асколі Пічено. Університетську освіту отримав у Флоренції, Падуї та Феррарі. У 1486 р. він прибув до двору Матяша і спочатку був читцем королеви Беатріче. У 1488 р. за дорученням короля Бонфіні розпочав написання історії Угорщини. Перед тим він уже написав історію рідного міста Асколі Пічено, генеалогію родини Корвінів, філософський діалог про сімейне життя (Antonio Bonfini. Beszelgeses a szuzessegroles a hazoselt tisztasagarol. I-II.), переклав на латинську мову декількох грецьких авторів, з італійської – трактат відомого тоді теоретика-архітектора Вероліно. Все це свідчить про неабиякі його здібності, але не це визначає його місце в ренесансній культурі. Його ім'я увіковічила написана за завданням Матяша „Угорська історія”.

Праця життя Бонфіні „Декади угорської історії”[7] – це перша гуманістична узагальнююча розробка угорської історії, яка охоплює події з найдавніших часів до липня 1496 р. Прикладом для Бонфіні служили праці Флавіо Бйондо („Historikum ab inclinatione Romanorum decades III) та праці інших італійських гуманістів. Бонфіні використав угорські хроніки, зокрема хроніку Яноша Туровці („Chronika Hungarorum”), дані Йордана, Павла Диякона, легенди Гартвіка, Імре, Ласло, а також роботи італійських істориків, в т.ч. Каллімаха, Еспоріенса, Енея Сільвіо, Флавіо Бйондо та ін.

Роботи Бонфіні і за розмірами, за повнотою та охопленням подій, і за впливом на історіографію не мають собі рівних. Вчений світ Європи до XIX ст. знав історію Угорщини по Бонфіні. Декади Бонфіні надихали багатьох письменників та художників. Послідовники Бонфіні, навіть найбільш честолюбиві та амбітні, не ставили перед собою іншої мети, ніж продовження його слави. Як правило, вони починають своє викладення історії Угорщини там, де її закінчив Бонфіні.

Історію Угорщини Бонфіні вважають органічною частиною європейської історії. Виклад ведеться в хронологічному порядку, в причинно-наслідковій послідовності. Політичним ідеалом Бонфіні є рід Гуняді (полководець Янош Гуняді, король Матяш, Янош Корвін). У політиці Матяша Бонфіні бачив основу величі Угорщини. Боротьба Матяша проти олігархії, його опора на бюргерство та служиле дворянство, уважне ставлення до селянства знаходять повну підтримку Бонфіні. Це примітно, якщо брати до уваги, що писалося це вже при Ласло II, коли стояло питання, чи зуміє новий король продовжити справу Матяша. На жаль уже в перші роки його царювання почали проявлятися злочасні симптоми послаблення центральної влади і посилення анархії. Деякі історики вважають, що Бонфіні відклав своє перо не „по хворобі”, а тому, що зрозумів безпорадність „Добже” (Ласло), який був Матяшу цілковитою протилежністю.

Бонфіні з розпачем визнавав, що послаблення центральної влади та посилення політичної анархії погіршить внутрішнє та зовнішнє політичне положення Угорщини. Він вперше сформулював гасло „ket rodani kozt” („між двома бідами”), і у зв'язку з цим прийшов до висновку, що за даних зовнішньополітичних умов неможливо розраховувати на допомогу ззовні, потрібно покінчити з феодалною анархією, і що тільки спираючись на внутрішні матеріальні ресурси, на дисципліновану згуртованість дворянства довкола сильного короля та багаті міста і працююче селянство країна може захистити свій суверенітет. Бонфіні створив ідеал „домакіавелівського” державця. В яскравих образах Аттіли, Гейми, Іштвана, Яноша Гуняді, Матяша Корвіна, в їх діяннях Бонфіні намагається знайти рушій історичного розвитку. Ключовим питанням державної політики Бонфіні вважав боротьбу з турками. Відчуваючи, що Угорщина на самоті не може вистояти в протистоянні, Бонфіні вважав за необхідне залучити до цієї боротьби сусідні держави, а якщо потрібно – змусити їх до спільних дій силою, як це робив Матяш.

Найбільш цікавою та оригінальною працею вченого є історія Матяша Корвіна, що написана на основі джерел та спостережень історика. Не дивлячись на надмірну стилізацію, привабливим та життєвим є портрет короля, а чудова ренесансна фреска, яку створив Бонфіні про королівський палац у Буді, хвилює і сучасного читача. Достойнства історії Бонфіні безперечні. Широта історичного полотна, маса конкретних даних, цікавих деталей, майстерно виконаних портретів історичних діячів, велика увага до явищ економічного життя і духовної культури, сумлінне використання джерел, гарний стиль та мова – все це дозволяє бачити в цій великій праці важливу віху у формуванні в Угорщині гуманістичної

історіографії. Дослідження Бонфіні, з ідеалізованим ренесансним королем Матяшем у центрі, на століття визначила шляхи розвитку угорської історіографії та розуміння історичного минулого Угорщини. У 1553 р. у Базелі М. Бреннер видав три декади Бонфіні, а через три роки Бонфіні виходить у німецькому перекладі. Повне видання Бонфіні здійснив Я. Жомбоні також у Базелі у 1568 р. Потім, до кінця XVIII ст., було ще п'ять видань. Угорською мовою Бонфіні вийшов у редакції Г. Хеллгої [8]. Повного угорського перекладу Бонфіні немає до наших днів.

Особливе місце в угорській гуманістичній літературі займає Іштван Вербеці (1460-1542) – відомий юрист і політичний діяч, автор кодексу угорського дворянського права, горезвісного Трипартитума [9]. Виходець із дрібних дворян Вербеці (Березького комітату), отримав прізвище від одного із своїх маєтків – села Вербец (Вербовець Угочанського комітату). Уже раніше декілька представників сім'ї Вербеці займали різні посади дяків та стряпчих королівської канцелярії. Цим шляхом пішов і Іштван. Він продовжив фамільну традицію в якості дяка трансільванського воєводи та королівського судді І. Баторі. Звідси він потрапив у малу королівську канцелярію, де у 1483 р. став хранителем архіву. В університет Вербеці потрапив уже в зрілому віці, де здобув добру гуманістичну підготовку. Він володів грецькою, латинською та німецькою мовами. Тісні зв'язки підтримував з гуманістами віденського університету. Туди він надіслав для видання елегії Яна Паннонія та свої твори. Розумний та проникливий, хитрий та пронозливий канцелярист, на все готовий кар'єрист, він швидко просувався вгору. В умовах різкого загострення внутріполітичної боротьби в часи правління Ягеллонів, Вербеці став виразником ідей, а з часом – ідеологом та вождем дрібнодворянської, так званої „національної партії”.

Будучи добрим оратором, Вербеці вміло підігравав невдоволеність відсталого, консервативного дворянства („*Populus Werboezianus*”), що в умовах наростаючої турецької загрози посилювало політичну напругу та сприяло повній феодалній анархії, і в кінцевому результаті призвело до поразки Угорщини під Могачем. В залежності від політичної кон'юнктури та власних інтересів, Вербеці часто зраджував свою „партію” і тасмномовлявся з її суперниками: баронами і прелатами, загібаючи дивіденди з обох сторін. У 1512 р. він уже суддя королівської курії, у 1514 р. – королівський представник, а з 1525 р. – палатин.

Після придушення повстання Дьєрдя Дожі, Вербеці, як головний натхненник VII декрету Уласло II, реалізував у ньому жорстоку систему так званого „повного та вічного кріпацтва” (*mera et perpetua rusticitas*).

Як прибічник папства, заклятий ворог „німецької віри” - лютеранства, будучи угорським послом на vormському імперському сеймі у 1521 р., Вербеці намагався переконати самого Лютера зрестися своїх поглядів. Останній його вчинок перед Могачем – придушення та кривава розправа над повсталими гірниками в Словаччині у квітні 1526 р. Після Могача його вплив почав падати. Спочатку він провідна особа при дворі Яноша Заполяї, але згодом його відтісняє Д. Фратер. Після взяття турками Буди, Вербеці „головний суддя” угорців; на цьому поспі він і помер.

Із „творів” Вербеці його пережив тільки Трипартидум. Аж до 1848 р. Трипартидум залишався ідейно-правовим арсеналом пануючого класу, можна сказати біблією дворянства. Вербеці взявся за кодифікацію угорського права за дорученням короля Уласло II, який на прохання та скарги своїх підлеглих доручив Вербеці „зібрати восдино право країни: закони, звичаї, декрети і розпорядження, за якими ведеться судочинство...”, і звести все в одну збірку, щоб як у інших добре та мудро керованих народів, в угорців основою правосуддя також був би не змінний звичай, а твердо зафіксований у кодексах закон”.

Вербеці з ентузіазмом взявся за спробу і в результаті багаторічної праці до весни 1514 р. підготував звід законів до прийняття. Представлений державним зборам, погоджений з VII декретом Уласло II, Кодекс був прийнятий станами та санкціонований королем. Однак барони відкинули Кодекс, і він не набрав чинності. Тоді Вербеці у 1517 р. своїм коштом видав Трипартидум у Відні [10].

В пролозі та післямові Кодексу, адресованих Уласло II, а фактично гуманістичному світові, автор у кращому стилі гуманістичної риторики, з підкресленим почуттям власної гідності, говорить про задум та народження твору, про теоретичне та практичне значення свого дітища. Зокрема, Вербеці підкреслює, що на протязі багатьох століть право країни було в занедбаному стані, закони держави були оповиті туманом та темрявою, що він цю середньовічну темряву освітив світлом своєї праці, щоб його співвітчизники свої пізнання черпали не з хаосу старих легенд та переказів, а з живого джерела науки. Той факт, що угорське дворянство віками не мало свого писаного права – „нечувана ганьба”.

Червоною ниткою через працю проходить ідеологія „національної партії”. Угорське дворянство – „виключно військовий стан, воно щит і меч держави”. Вербеці підкреслює, що з часів Аттіли, який далеко розширив кордони держави, ще „не було іншого народу, який би в інтересах захисту християнського світу зробив би більше як угорці, які ось уже більше 140 років є щитом християнства проти страшних погроз турків”. „На полі

Марса, - стверджує Вербеці, - вистояли ми і з честю виконуємо свою роль, але і Палладі також не доводиться червоніти через нас. Бачу, недалеко той час, коли і у відношенні духовної культури не будемо ми у боргах перед іншими народами”.

В закінченні Трипартидума Вербеці ще і ще раз акцентує на те, що „його душа переповнена думками про співвітчизників, яких потрібно просвітити та вчити, і що внаслідок цього він деколи використовує такі слова, які більше звичні у нашій Угорщині, ніж у Лаціумі”.

Трипартидум складається з прологу та трьох частин. В пролозі викладені загальнотеоретичні основи права. У першій частині систематизовані права та привілеї угорського дворянства, у другій – викладені основи процесуального права та судочинства. Третя частина має зібрані закони Словаччини та Трансільванії, а також звичаєве право городян та селянства.

Джерелами Трипартидума були угорські закони, королівські декрети та розпорядження, звичаєве право, судові рішення, а також канонічне та римське право. В теоретичному відношенні відчувається вплив на Трипартидум гуманістичних ідей, які вишлювали з римського права, однак переважаючими є ідеї традиційного канонічного права. Хоч Вербеці і каже, що в Трипартидумі немає нічого нового, що все успадковане від предків та освячено віковими традиціями, його робота дуже сучасна, злободенна та тенденційна. Як вождь та ідеолог середнього та дрібного дворянства, Вербеці юридично обґрунтовує соціальні, економічні та політичні домагання свого стану, створює правову основу панування дворянства.

Перше положення Трипартидума – це фіксація рівноправ’я дворян, принцип єдності дворянства та його історичне підґрунтя. Друге положення Трипартидума – це правове обґрунтування безправності селянства, його повне поневолення в інтересах того ж феодального дворянства.

Трипартидум Вербеці став практично основним законом країни, основою феодального права, біблією угорського дворянства. Тільки у XVI ст. з’явилися ще чотири його видання на латинській мові. Крім того, у 1565 р. ця робота була опублікована угорською мовою, у 1574 р. – хорватською, а у 1599 р. – німецькою.

Поява „Історії” Бонфіні була визначним явищем у культурному житті країни, і в тому відношенні, що на протязі багатьох десятиріч відпала практична необхідність написання нової історії: вважалось неможливим написати кращу роботу з точки зору достовірності, наукової аргументації, гуманістичної елоквенції. Зате актуальними стали різного роду екскурси у недалеке минуле, тобто праці мемуарного характеру, описи сьогодення. Такі щоденники, замітки та описи сьогодення і недалекого минулого мали характер влас-

них вражень та переживань. Ця форма сприйняття і оцінок дійсності, власних оцінок фактів, подій та явищ, ознаменувала собою зародження угорської форми гуманістичної історіографії. Як і за кордоном, в Угорщині мемуарна література була модною і культивувалася у придворних колах, її кращими представниками були дипломати, які належали до вищої духовної ієрархії.

Автором перших політичних мемуарів був Іштван Бродарич (1470-1539), за походженням хорват із Серему. Вчився у Падуї, у 1506 р. отримав ступінь доктора теології. Спочатку працював у канцелярії, потім після роботи в капітулах Загреба, Печа та Естергома, весною 1526 р. його призначили серемським єпископом та канцлером.

Бродарич був активним членом товариства прихильників Еразма Роттердамського, яке існувало при королівській канцелярії у Буді. Невмило наростала загроза турецького вторгнення. Бродарич був не в силах за кілька місяців підготувати країну до оборони. Як політичний представник короля Уласло II, він марно просив допомоги у Кракові (1521 р.), у Римі (1523 р.), Відні (1524 р.). Казна була порожньою, магнати не підкорялися розпорядженням двору, соціальні протиріччя та релігійний розбрат не давали можливості організувати єдність проти навислої загрози. 29 серпня 1526 р. на полі під Могачем угорська армія була розбита, король загинув, а канцлер врятувався втечею з поля бою.

Спочатку Бродарич примкнув до Фердинанда, але незабаром перейшов на бік короля Яноша, який призначив його печським (1532 р.), а потім вацьким (1537 р.) єпископом. Як випробуваний дипломат, Бродарич був членом багатьох посольств. У 1539 р. він разом з Вербеці привіз із Кракова Ізабеллу для вінчання з королем Яношом.

В гуманістичне товариство друзів Еразма Роттердамського Бродарич входив як представник епістолярного жанру. Його перу належить більше 50 листів та послань. Але європейське визнання йому приніс великий твір „Історія битви при Могачі” [11]. Цю невелику монографію, виконану в стилі Тіта Лівія, він написав на прохання польського короля Сигізмунда, дядька загиблого у битві при Могачі Лойоша II. У Польщі, як і в інших країнах Європи у зв'язку з могочською катастрофою, розповсюджувалися різні чутки та домисли про поразку угорців та смерть короля, нібито угорці зрадили свого короля і кинули його напризволяще. Тому Бродарич і взявся за перо, щоб розвіяти туман і написати „правдиву” історію. Він засуджує того відомого історика (не згадуючи ім'я – мова йде про Куспініане), який твердив що військо зрадило короля та народ. Твір Бродарича по суті полемічний, але в ньому немає видимих елементів дискусії. Бродарич не полемізує, події викладає скупно, природно та предмет-

но, його виклад неупереджений і, здається, позбавлений честолюбства та суб'єктивних думок. Навіть тоді, коли він говорить про самого себе, про битву, про фатальні події 29 серпня, він не говорить більше баченого та пережитого, одна тільки реальність; власне, дякуючи цьому, його твір є дійсно переконливим. У висловах витриманий (в них немає політичної гостроти), але злочинні дії магнатів, їх жадобу та свавілля, які привели до катастрофи, він розкриває та засуджує.

Структура роботи Бродарича струнка і досконала. І предметно, і психологічно виклад підпорядкований причинно-наслідковому принципу. Події та напруга викладу матеріалів наростають по мірі наближення до фатального кінця. У вступі подається характеристика короля та його двору – баронів королівства, потім мова йде про передумови турецького вторгнення. Далі викладено події про розгортання та пересування загонів ополчення, рішення та дії двору по мірі пересування турецьких загонів. Звідси напруга дій наростає: розгортання королівського табору, пересування короля назустріч ворогу, які передували битві, хвилюючі, наповнені драматизмом наради та півторагодинна битва – захоплюючі епізоди та картини страшної драми. У заключенні приголомшлива картина – епітафія війни: винищення армії, загибель короля, хаос, пересування турок глибок країни та їх відступ.

Часом у розповіді Бродарича проступає сумна посмішка, як наприклад, промова варадського єпископа Ф.Перені перед битвою. „День прийдешньої битви під командою П.Томорі потрібно присвятити пам'яті двадцяти тисячам угорських мучеників за віру христову! І, що в справі їх канонізації потрібно послати у вічне місто канцлера, якщо він залишиться серед живих, оскільки папа та святі отці добре знають його з часів посольства у Рим. Якби тільки ці пророчі слова не збулися” [12]. Ця фраза походить з памфлету Еразма Роттердамського „Скарги світу”. Нагадаємо, що Бродарич був у переписці з „королем” гуманістів.

Свою роботу Бродарич опублікував у Кракові у 1527 р. незабаром після могочської катастрофи. Монографія Бродарича є правдивим відображенням у класичному стилі всіх обставин великої епопеї. Її достоїнство – прагматичний виклад, строга композиція, глибина і логіка суджень, патріотизм, чіткість стилю, в якому кожне слово, кожний зворот мови має особливу вагу [13]. Вплив Бродарича на наступних угорських істориків безсумнівний. Подібні невеликі монографії латинською мовою писали Міклош Олаг, Антал Веранчич, Дердь Серемі, Янош Жомбок, і, що знаменно, праця Бродарича стала зразком для Габора Міндсенті та Ференца Заї, які писали свої мемуари вже угорською мовою.

Помітне місце в мемуарній гуманістичній історіографії займає Міклош Олаг (1493-1568). Народився в Трансільванії, в м.Нодь Себен (Сібіу), в румуно-угорській сім'ї, яка була в родинних зв'язках з Гуняді. Освіту отримав у себе на батьківщині. У м. Вароді в оточенні Ж.Турзо і естергомського архієпископа Д.Сатмарі М.Олаг долучився до гуманістичної культури і став прибічником Еразма. У могочській битві участі не брав. Разом з королевою-вдовою Марією Габсбург Олаг втік у Пожонь, і як її секретар та придворний капелан рушив за нею у Відень, потім у 1531 р. у Брюссель, куди вона була призначена імператором Карлом намісницею Нідерландів. Брюссельський двір, дружба з брюссельськими гуманістами та постійне спілкування з Еразмом створили для нього духовну атмосферу, в якій остаточно сформувалися його погляди та гуманістичний світогляд. Перебування у Нідерландах не порушило його зв'язків з батьківщиною. Він зберігав добрі контакти з угорськими гуманістами і, насамперед, із своїм політичним суперником І.Бродаричем (був з ним у листуванні до самої смерті останнього).

У 1542 р. Олаг повертається в Угорщину і одразу Фердинандом призначається канцлером, у 1543 р. загребським, у 1548 р. егерським єпископом, а у 1553 р. – естергомським єпископом. У 1562 р. він зайняв вищу посаду у державі – намісника короля. Службові справи і особливо задушливі дії відволікали Олага від літературної діяльності. Однак він всіляко сприяв підготовці гуманістів. Завдяки його участі та допомозі найвідоміші представники гуманістичної культури, причому не тільки ті що готувалися по духовній лінії, але і лаїки, навчалися в університетах на його кошти. Вихованцями Олага були найбільш відомі історики другої половини XVI ст. Я.Жомбок, Ф.Форгач та М.Штванфі.

Розквіт творчості Олага припадає на час перебування його за кордоном. У Нідерландах він оспівує чесноти своєї патрони Марії Габсбург, оплакує смерть свого товариша Еразма. Його поетичні твори та листи друзям свідчать про те, що його думки завжди належали батьківщині-друзі [14]. Туга за батьківщиною та ностальгія за минулим, прихильність до друзів надихали його на творчу працю. В Брюсселі Олаг турбувала доля Угорщини, злочинна політика панівних верхів. Через десять років після Могоча Олаг закінчив свою роботу „Угорщина та Аттіла” [15], в якій продовжував та розвивав ідеї Бродарича. Якщо Бродарич показав, чому і яким чином при Могочі була знищена колишня слава Угорщини, то Олаг мріє про відродження незалежності країни і звертається до минулого для того, щоб знайти там приклади величі та слави угорського народу. На початку першої частини Олаг звертається до військової демократії та герої-

в „стародавніх скіфів та гунів”, а потім у п'ятнадцяти книгах з глибоким ліризмом, на основі власних переживань та спогадів, описує історико-географічне положення Угорщини.

Друга частина роботи „Аттіла” розповідає про блискучі перемоги великого короля гунів. Це вже не мемуари, а історія, яка повинна виховувати угорців у патріотичному дусі. Трактат Олага був закличним акордом угорського гуманізму епохи Матяша Корвіна та Ягеллонів, і в той же час першим твором гуманістичної історіографії XVI ст.

Третім видатним представником гуманістичної історіографії післямогочського періоду був Антал Веранчич (1504-1573), уродженець далматинського Шибеника. Вчився у Падуї. У 1530 р. зайняв посаду секретаря короля Яноша Заполяї, з 1501 р. виконував різні посольські доручення. У 1549 р. перейшов на бік Фердинанда. У 1553 р. печський, з 1557 р. – егерський єпископ. Після смерті Олага був призначений у 1569 р. естергомським архієпископом і став примасом католицької церкви. Виконував найважливіші дипломатичні доручення. У 1568 р. уклав Дринапольський мирний договір, а з 1572 р. Веранчич – намісник короля.

Водночас Веранчич виконував функції придворного поета при дворі Яноша Заполяї, складав епіграми, наспівував еротичні вірші Катула та любовні елегії Проперція.

Веранчич був полігістром, посилено займався археологією, склав „Каталог стародавніх пам'яток Дакії”. В його спадщині щоденники, листи, промови, звіти, діалоги, в яких відображені його багаточисельні дипломатичні місії у Римі, Парижі, Лондоні, Відні, Кракові, Константинополі. У середині 1530-х років він почав підготовку до продовження праці Бонфіні. Грандіозні задуми займали Веранчича все життя, однак на опрацювання зібраних у величезній кількості джерел та матеріалів і через службові справи у нього не вистачало часу. Він встиг написати вступ та проспекти окремих частин, фрагменти окремих розділів та зарисовок задуманої праці. На замовлення Веранчича було написано багато мемуарів та описів на латинській та угорській мовах. Серед тих хто писав для Веранчича були люди різних соціальних груп та різного ступеня підготовки. Був виходець із селян, священник Дердь Серемі, міщанин Томаш Борнеміса, дворянин Габор Міндсенті та представник знаті Ференц Заї. Але своїх закінчених праць у Веранчича залишилося дуже мало. До них належить біографічний нарис про Дердя Фратера, а із описів мемуарного типу „Дорожні щоденники з Буди до Константинополя”. Але і ці частини та фрагменти, біографічні зарисовки та щоденники свідчать про те, що Веранчич був не тільки високоосвіченим вченим, але і багатостороннім,

думаючим істориком-гуманістом, добре знав методику та стиль гуманістичної історіографії, особливо високо цінував він првці Паоло Джовіо.

Для запланованого продовження „Історії” Бонфіні Веранчич збирав джерела та наукову інформацію від усіх своїх знайомих та прищеплював їм думки про необхідність опису подій, учасниками та свідками яких вони були. Літературна спадщина Веранчича багата та різнобічна. Його твори видані у серії МННС у 12-ти томах. Це одне з найцінніших джерел з історії Угорщини, Австрії, Польщі, Чехії та балканських країн [16].

За змістом найбільш колоритними та захоплюючими є мемуари Серемі або як він сам їх називає „Листи про загибель королівства Угорщини” [17]. Виходець з кріпосних селян, Дьєрдь Серемі народився у кінці XV ст. (біля 1490 р.) у містечку Комоц (Камениць), що був у XV ст. одним із центрів гуманізму в Угорщині. Звідси бере свій початок гуситський переклад Біблії на угорську мову. Із Каменцю гуситські вожді та активісти утікали у Молдавію, і тут у 1439 р. почалася збройна боротьба проти інквізиції [18].

Серемі священник, спочатку придворний капелан Лойоша II, потім Яноша Заполя. Він взявся за свою роботу на прохання Веранчича і написав її у 1545-1547 рр. Робота написана на „варварській” латині. Серемі не вибирав джерел. Його інформаторами були придворні слуги, що підслуховували під дверима, воїни, селяни, городяни, клірики та бродячі студенти. Це і придає заміткам Серемі свіжість та життєву безпосередність; вони стали відображенням народних дум та переконань. В описі історичних подій у Серемі подеколи проскакують неточності та помилки, але ні одне джерело не дає такого вірного та глибокого розкриття народних поглядів та оцінок історичної діяльності. Центральною подією його твору є селянська війна 1514 р. та зв’язана з нею в причинно-наслідковому відношенні битва при Могачі 1526 р. Хоч Серемі відкрито і не виступає на боці народу (він і не міг виступати захисником антифеодальної боротьби), але до кінця викриває та засуджує жорстокість правлячих в країні магнатів та прелатів, егоїзм та жадоба яких привела до могоачської катастрофи. В корисливій, сепаратистській політиці панівних станів Серемі бачить головну причину падіння держави. Через всю роботу проходять жахливі картини танців смерті королів, магнатів, вищого духовенства. Подеколи Серемі доповнює розповідь удаваними злодіяннями представників правлячої олігархії, але головну причину падіння Угорщини він бачив та визначав правильно – „зрада панів”. Але з цього ряду гнітючих подій та явищ невідступні життєстверджуючі, позитивні елементи, показ оптимізму, самопожертва та героїзм простих людей – селян та городян.

Серемі відчував, що з часом сили народу пробудяться і повернуть те, що було втрачено в результаті злочинних дій панівного класу. Так могла бути тільки така людина, у якої, незважаючи на літературні недоліки, була незаперечна моральна перевага – незламна віра у те, що „глас народу це глас господа” [19].

В кінці роботи Серемі, відчуваючи докори на свою адресу, пише: „Якщо я написав щось з непотрібною строгістю, нехай читач буде милостивим, бо дивитися потрібно більше на зміст, а не на гарне слово. Хто знає краще, нехай виправить. І передав я свою роботу трансільванському препозиту Ангалу (Анталу Веранчичу)” [20].

Ще більш відомий у Європі, ніж Олаг і Веранчич, був Янош Жомбокі (1531-1584). Народився в м. Надьсомбат у збіднілій дворянській сім’ї. Цей надзвичайний ерудит та полігістор з 11-річного віку навчався у Відні, Лейпцигу, у 1545 р. слухав Меліхтона, хоч до кінця залишався католиком. Був учнем Йоганна Штурма у Страсбурзі, потім у 1552 р. у Парижі отримав ступінь магістра. Продовжив студії у Падуї, спочатку на кошти Олага в якості прецептора М. Штванфі, а потім з осені 1558 р. був начальним наглядачем Якоба Фуггера – спадкоємця величезних багатств Фуггерів.

В Падуї Жомбокі вивчав медицину, одним з його вчителів був знаменитий Везалій. В той же час він часто навідувався до Парижа, у 1561-1563 рр. об’їздив всю Італію, у 1563 р. був присутнім у Відні на коронації Максиміліана, і в тому ж році побував у Нідерландах.

Після 22-х років навчання та подорожей Жомбокі у 1564 р. остаточно оселився у Відні. Через рік Максиміліан призначив його придворним істориком та поетом. Крім того, він займався медичною практикою. Жомбокі займався також класичною філологією і підготував видання комедій Плавта та поезику Горация. Його збірник віршів „Емблема” („Emblemata”) вийшов у Антверпені у 1564 р. і був перекладений французькою мовою (1564 р.) [21].

У Відні Жомбокі створив справжній музей, в експозиції якого книжки, малюнки, монети, скульптура та інші старожитності. В його бібліотеці нараховувалося понад чотири тисячі друкованих та рукописних книг. Найбільш цінну частину своєї колекції, в т. ч. 530 рукописів (серед них і список „Історії Кезої”, яку купив в Пістої за шість золотих дукатів) ще при житті він продав королю, а після смерті все його зібрання потрапило до віденської королівської бібліотеки.

Всебічно освічений вчений та полігістор Жомбокі підтримував зв’язки з багатьма відомими гуманістами. Уже під час подорожей по Європі познайомився з відомим французьким літератором, колекціонером

та дипломатом Жаком Грольєс (Grolier), потоваришував зі знаменитим французьким ерудитом, істориком і філологом Анрі Етьєном, а також з найвідомішим природознавцем того часу у Шарлем Л'екмюзе (Clusius), його другом і любимим видавцем був прославлений антверпенський видавець Плантин.

У Відні його часто навідували відомі зарубіжні вчені та літератори, серед яких молодий нідерландець Юст Ліпсу. Жомбокі багато зробив, щоб двір Максиміліана у Відні став одним з центрів гуманістичної культури Європи. Сучасники бачили в особі Жомбокі найперше вченого філолога, поета та історика. Високо цінували його як видавця та організатора науки. Жомбокі підготував та видав більше 50-ти шедеврів античної класики з грецьких авторів Діогнорида, Ксенофонта, Лукіана (на двох мовах – грецькій і латинській паралельно), з римських письменників він підготував і видав Горація („Ars poetica” в Антверпені ц 1564 р.), комедії Плавта (Антверпен, 1566 р.), з нових авторів найбільш вагомим було критичне видання Яна Паннонія (Відень, 1569 р.).

На прохання Веранчича та за своєю посадою придворного історика Жомбокі багато уваги приділяв історіографії Угорщини, однак тут його успіхи скромні. До нас дійшли його історіографічні роботи: промова на смерть Фердинанда („Oratio... in obitum Ferdinandi”, Відень 1565), промова на коронації Рудольфа („De corona Rudolphi”, Відень 1572), генеалогія (у віршах) угорських королів до Максиміліана („Reges Hungariae”, Відень 1567).

Загалом і в області історіографії Жомбокі залишався філологом, Перекладав, доповнював, коректував списки, складав пояснення та коментарі до видань джерел та досліджень. Для Фердинанда він переклав на латинську мову поему Тіноді про егерську епопею у 1553 р., а пізніше як доповнення до Роксано, її опублікував. Жомбокі використав історичну пісню Ференца Теке і написав за її мотивом нарис „Штурм Сігетвару” („Obsidio Zigethiensis”, Відень 1568 р.) та підготував коротке доповнення до „Історії” Ронсано, яку вперше видав у Відні у 1588 р. („Eritome geeshu Hungaricarum”). В його плани входило продовження Бонфіні. Він підготував тільки короткий огляд подій з 1496 по 1526 рік, зате повне видання Бонфіні – його заслуга. Жомбокі взяв три декади, видані М.Бренером у Базелі, четверту декаду, яку Г.Гелтаї переклав угорською і видав у Коложварі. Водночас рукописні списки, що належали Ф.Реваї та Ф.Форгачу, він опрацював та підготував до видання всю роботу Бонфіні. До Бонфіні, як доповнення Жомбокі, додав свій огляд подій, який охоплював період 1496-1526 рр., твір Бродарича про Могачську битву, а також свої нариси

про штурм Егера та Сігетвара. Окрім того, він включив у видання монографію Олага „Аттіла”. Так з’явилася велика 1000- сторінкова „Історія Угорщини” Антоніо Бонфіні у 1568 р. у Базелі, у 1581 р. у Франкфурті, що на протязі двох століть витримала ще п’ять латинських та два німецьких видання. Європа знала історію Угорщини по Бонфіні, роботу якого до видання підготував Жомбокі.

Я.Жомбокі взявся і за критичне видання Трипартитума Вербеці. У другому виданні 1581 р. Трипартитум був дещо розширений за рахунок включення древніх правових норм та інших доповнень.

Жомбокі був видатним популяризатором угорської науки за кордоном. Його видання праць Я.Паннонія, Ронсано, Бонфіні, Вербеці та ін. сприяли „розповсюдженню” угорської слави у світі. Продовжуючи кращі традиції гуманістичної історіографії епохи Корвінів та Ягеллонів, Жомбокі пропагував та підтримував ідеї централізованої держави, що знайшли своє відображення у вченні Макіавеллі. Він завжди почував себе членом універсального духовного співтовариства гуманістів, хоч це товариство внаслідок становлення національних держав та уособлення національних культур починало занепадати. Він завжди вважав себе „громадянином” світу. Звідси ідея політичної сучасності, інтеграції християнських країн дунайського басейну, що було би запорукою боротьби проти турок.

Якщо в середині XVI ст. більшість гуманістичної творчої інтелігенції належала до вищого духовенства (наприклад, Олаг), городян (Жомбокі) або до протестантських активістів (Гонтер), то в останній третині століття на зміну їм прийшли представники світської інтелігенції або дворянства, які були на службі короля або князів. Крім історії, філології, права, філософії багато хто з них цікавився природничими науками, зокрема медициною. Як і їх попередники всі вони полігістори. По кількості та масштабності їх досліджень, по силі їх суспільного впливу провідне місце належало історіографії. Продовжуючи та розвиваючи справу Бонфіні та інших своїх попередників, історики останньої третини XVI ст. внесли помітний внесок у створення гуманістичної історіографії.

Переважна більшість нового покоління угорських гуманістів пройшла школу підготовки в Італії – майже всі вони були вихованцями Падуанського університету. У Падуї вони познайомилися з двома протилежними історичними концепціями. Представники однієї з них (Франческо Робортелло) стверджували, що завдання історика полягає в безпристрасному об’єктивному викладі фактів та подій без його інтерпретації та узагальнень. Прихильники іншої (Франческо Патрідуй) вважали, що історик тільки тоді стоїть на висоті становища, якщо він коментує та оцінює іс-

торичне минуле, робить відповідні висновки і тим самим надає допомогу сучасним політичним діячам.

Еталоном для останніх з античних істориків був Тацит, а з нових – Макіавеллі, політичними ідеями якого вони надихалися. Всі угорські історики того часу притримувалися цього напрямку, більшість з них писали крім історії і трактати чисто політичного змісту, а деякі приймали активну участь в суспільно-політичному житті країни.

Завдяки прикладу та організаційній діяльності Олага та Жомбокі, видатні історики виростили в королівській Угорщині (Форгач, Ішнванфі), однак центром угорської гуманістичної історіографії став двір трансільванських князів. Політичні успіхи І.Баторі та посилення Трансільванського князівства зумовили розквіт гуманістичної культури. Баторі сприяв розвитку літератури, науки. В своїй політичній діяльності він не міг обійтися без допомоги гуманістично освічених політиків (економістів, технічних спеціалістів, військових), тому старався зібрати довкола себе добре підготовлених державних діячів та письменників (Дюлаї, Ковачоці, Брезевіці, Кокош). На важливі посади канцелярії та князівських радників призначалися вчені, історики та політики. Враховуючи політичні функції історіографії, Баторі за прикладом Матяша, запросив з Італії історика Джанмікеле Бруто (Яноша Міхая Брутса – по-угорськи). Трансільванський двір і при наступниках І.Баторія продовжував залишатися центром історичної та політичної літератури (Самошкезі, Бараняї, Дечі та ін.).

Ференц Форгач (1535-1577) народився в сім'ї колишнього казначея Лароша II Жигмонда Форгача, активного прибічника реформації. Будучи близьким до двору Фердинанда Габсбурга, Ференц вирішив залишитися у старій вірі. За сприяння та матеріальної підтримки М.Олага він у першій половині 50-х років навчається у Падуанському університеті і у 1557 р. у віці 22-х років був призначений Фердинандом варадським єпископом. Однак Форгач не став ієрархом, віддавши перевагу політичній діяльності та дипломатичній службі. В якості королівського радника Ф.Форгач виконував важливі дипломатичні доручення. Так, наприклад, у 1558 р. він виступав з угорського питання на імперському сеймі у Регенсбурзі і домігся для боротьби проти турок 48 тис. воїнів. Звертає на себе увагу і траурна промова, яку він виголосив на похоронах імператора Фердинанда у 1564 р.

Однак після смерті Фердинанда, уже в перші роки правління Максиміліана (1564-1576), він розчарувався в угорській політиці Габсбургів, особливо у зв'язку з походом Сулеймана у 1566 р., коли імператорська армія пасивно спостерігала осаду та взяття турками угорських фортець

Сігетвара та Дюли. Форгач залишає Габсбургів і у 1568 р. переходить на службу до Яноша Жигмонда, а після обрання князем Іштвана Баторі (1571 р.) він став канцлером Трансільванії. В кінці 1575 р. Форгач з метою лікування виїхав до Падуї, де незабаром у 1577 р. він помер.

Головний історичний твір Форгача „Коментарі про стан Угорської держави при королях Фердинанді, Яноші, Максиміліані та трансільванському князеві Яношеві II” [22], був написаний у 1568-1575 рр. В цій роботі детально висвітлюється історія Угорщини відносно короткого періоду 1540-1572 років, хоч окремі проблеми політичного життя країни схилені аж до епохи Матяша Корвіна. На добре відібраному та узагальненому матеріалі Форгач зумів показати приголомшливу картину політичної анархії та безпорадності Угорщини після Могачської катастрофи. Порівнюючи плачевний стан сучасності з царюванням Матяша, історик приходив до невтішного висновку про те, що Угорщина стоїть перед крайньою загрозою, бо порушений „всякий порядок і дисципліна, знехтувані всі божі та людські закони” [23]. На його думку після Матяша країною керували некомпетентні та безпорадні державці” [24], а стан аристократії, до якого належав і він сам, робив все для того, щоб попередня державна та військова дисципліна не були би відновлені, і щоб анархію і хаос максимально використати у вузько корисливих особистих цілях [24]. Далі Форгач приходив до логічного висновку: злочин неминуче карасться, і за ним слідує відплата. „Усі ті, хто не рахувався з порадами та настановами короля Матяша, сварячись, накликали на країну панування чужоземних правителів, впродовж певного часу втратили владу, власність та щастя не по вині ворогів та воєнних поразок, але в силу божого присуду вони настільки знищені, що з їх сімей ніхто не залишився в живих” [25].

Форгач безкомпромісний суддя свого суспільного класу. З великою тривогою він звертається до феодалної аристократії не сподіватися на допомогу ззовні, а орієнтуватися на внутрішні сили, на відродження старої доблесті та моралі. У приклад він ставить безсмертні подвиги героїв прикордонних фортець Сонді, Добо, Зріні. Але нищівна критика Форгача пороків правлячої верхівки не щадить навіть загально визнаного героя М.Зріні, совість якого, на думку історика, заплямована жадобою, насиллям, обманом та вбивствами.

Як справжній гуманіст Форгач вважав приводним механізмом історичної дії політичних діячів, які йдуть до поставленої мети, абстрагуючись від добра і зла. На рідкість обдарований проникати в сутність характерів, Форгач багато чого навчився у класиків історіографії – Фуکیدіда, Салостія, Таціта. Як і вони, він бачив сутність історичного процесу в

людських конфліктах, у боротьбі інтересів, у зіткненні позитивних і негативних факторів. Вміння драматизувати події та дії, бачити їх трагізм та неоправдану розв'язку забезпечили Форгачу почесне місце у гуманістичній історіографії. З його написаного на витонченій латинській мові дослідження у друці з'явилась тільки частина, присвячена епопеї Сігетвару, так званий „Альбом Зріні”, Вітенберг 1587 р. За рукописними копіями його праця була добре відома в гуманістичних колах читаючої публіки та її дані широко використовували наступні покоління істориків.

Трансільванські історики

Центром гуманістичної історіографії у Трансільванії був двір князів Баторі, де панував дух падуанської історичної школи. Як правило придворні радикали та дипломати писали і історичні праці, і політичні трактати. Прикладом такого багатостороннього діяча може бути і сам І.Баторі (1533-1586), який був не тільки політичним діячем, а й письменником та істориком, що отримав добру підготовку у Падуї. Про це свідчить живе описання битв в районі Сотмара, що відбувалися у 1562-1567 рр., велика політична переписка та промови. З політичної переписки Баторі особливо виділяються як за стилем, так і політичними пізнаннями меморандум, який було направлено влітку 1581 р. царю Івану Грозному [26].

Відомими поліісторами при Трансільванському та Краківському дворах Баторі був секретар Королівської ради Пал Дюлаї (? – 1591), керівник Трансільванської канцелярії Мартон Берзевіці (1533-1596), канцлер Трансільванії (з 1578 по 1594 рр.), Форкош Ковачоці, дипломат Іштван Кокош (? – 1603). Ці високопоставлені політичні діячі, які отримали підготовку в університетах Італії та Франції, писали панегірики, мемуари, прокламації, меморандуми, орації.

В інструктивному листі варадському капітану (1585 р.) П.Дюлаї викладає принципи політичної та військової етики, дає конкретні вказівки з питань адміністративного та військового управління.

М.Берзевіці, навчаючись у Парижі, написав та видав панегірик у пам'ять імператора Фердинанда (1565). Друга надрукована орація була виголошена ним в Римі перед папою у 1572 р., де він як посол представ- ляв І.Баторі.

Ф.Ковачоці, ще навчаючись у Падуї, в 1571 р. написав та видав у Венеції панегірик на честь свого високого покровителя І.Баторі. Промова, яку він виголосив у 1575 р. на Варшавському сеймі, значною мірою сприяла тому, що польські стани обрали Баторі королем.

В цьому жанрі відзначився і І.Кокош. Від нього до нас дійшли промови, які він виголосив перед королевою Англії Єлизаветою (1594 р.), перед польським королем Сигізмундом (1599 р.), перед угорським королем Рудольфом, а у 1602 р. виступав перед царем Б.Годуновим.

В політичних питаннях найбільш ерудованим та компетентним був Ф.Ковачоці. Особливе місце у літературі другої половини XVI ст. займає його трактат „Діалог про управління Трансільванією”[27]. У цій роботі, написаній у формі діалогів, ставиться проблема державної влади. Яка влада краща- одноосібна або колективна?

Постановка цієї проблеми обумовлювалася політичною ситуацією, яка склалася тоді у Трансільванії: під час неповноліття Жигмонда Баторі князівством управляв тріумвірат, в той же час частина політичних діячів виступала за призначення губернатора. Ковачоці був одним із членів тріумвірату, відстоював у трактаті ідею республіки. Його ідеалом була Венеціанська аристократична республіка, з політичним устроєм якої він познайомився під час перебування у Падуї. Хоч у діалозі пропагуються ірреальні для Угорщини ідеї і проповідуються недемократичні ідеали, написаний з великою ерудицією на витонченій латині, трактат відкрив собою ряд угорських політичних мемуарів.

Значне місце в творчому спадку вище названих трансільванських політичних письменників займали історичні записи. Так, П.Дюлаї у своїй роботі „Коментар про діяння короля Стефана, направлений проти великого князя Московитів 1580 р.”[28], описав похід Баторі проти Російської держави 1580 р.

У спадщині епохи Баторі є і твори угорською мовою. До нас дійшли історичні замітки княжого секретаря Л.Дюлафі, мемуари княжого радника Я.Галфі (? – 1593).

За усталеними в ті часи звичаями Баторії також мали офіційного придворного історика. І.Баторі за рекомендацією Ф.Форгача запросив до свого двору відомого венеціанського історика Джанмікале Бруто (Gianmichele Bruto, 1517-1592). Починаючи з 1574 р. Бруто працював у Трансільванії, потім перебрався за Баторієм до Польщі, а після смерті останнього перейшов на службу до Рудольфа, успадкувавши від Ф.Жомбокі посаду придворного історіографа Габсбургів.

Дж. Бруто сповідував ідеї Леонардо Бруні та Лоренцо Валли. Для нього історія – вчителька життя, але вона є в першу чергу конкретне життя духу у всіх його багатих проявах. Жива сучасна історія – кредо Бруто. У своєму трактаті „Похвала історії” Бруто знаходить виразні слова: „Нас виховує не в'ялий та бездіяльний філософ, а войовничий Сціпіон, і при

тому не в Афінській школі, а в іспанському військовому таборі; він виховує нас не промовами, а своїм прикладом та поступками". Моральність історії полягає не у виправданні всього, а у неупередженому та необмеженому висвітленні тіней і світла, у безжальному виключенні з життя людства тих, хто не може втриматися в ньому. „Хто творить історію – суддя всього світу, суддя єдиний, чистий і непогрішний” [29].

Свідомо наслідуючи традиції короля Матяша, Баторі доручив Бруто продовжити „справу” Бонфіні. Бруто з ентузіазмом взявся за роботу і написав історію Угорщини періоду 1490-1552 рр. [30].

У пролозі „Угорської історії” Бруто викладає своє кредо, детально розповідає про завдання історіографії, принципи та методи двох основних падуанських напрямків в історичній науці, які він хотів об'єднати у своїй праці. Бруто добросовісний дослідник. Він критично використав зарубіжні та угорські джерела (П.Джовіо, І.Бродарича, Ф.Форгача та ін.), зібрав та ретельно опрацював архівні матеріали.

Центральне місце у його роботі займають політичні події кінця XV – першої половини XVI ст. Причини Могачської катастрофи бачить у морально-політичній зашкарублості угорської аристократії, в жалюгідному стані угорської економіки, у відсутності духовного єднання народу. Значна увага ним приділяється проблемі класової боротьби, зокрема повстанню Д.Дожі 1514 р.

Події викладаються вишуканою латинською мовою, насиченою гуманістичною риторикою, що переходить у пишномовний маньєризм. Бруто справив значний вплив на подальший розвиток угорської гуманістичної історіографії.

Найбільш видатний представник трансільванської історіографії Іштван Самошкезі (1565-1612) народився у Коложварі, освіти здобув у Гейдельберзі та Падуї. В період навчання та на початку кар'єри його підтримував Ковачоці, при допомозі якого після повернення із-за кордону (1593 р.) отримав посаду директора княжого архіву у Дюлафегерварі. Пізніше І. Бочкаї призначив Самошкезі державним істориком.

Творчість Самошкезі відкривається епіграмами, направленими проти короля Рудольфа, генерала Басти та інших політичних противників. Першим результатом його наукових інтересів було археологічне дослідження стародавньої Дакії – це зібрання та коментарі римської епіграфіки на території Трансільванії [31].

З історичних праць Самошкезі на першому місці стоять „Книги про діяння угорців” [32], з яких повністю дійшли до нас перша і третя книги, а друга і четверта частково. Хронологічно ця праця охоплює період історії

Угорщини з 1558 до 1586 р. і по суті є продовженням історії Бруто. Але Самошкезі історик „незалежного” Трансільванського князівства, про що свідчать його наступні дві роботи „П'ятикратні книги історії Трансільванії” [33] та „Семикратні книги” [34]. З першої роботи повністю збереглася п'ята петида та початок шостої. У них докладно описано буремні події 1596-1598 рр. – відречення від влади Жигмонда Баторія і прихід Андраша Баторія. З другої роботи залишилися сьома і чотири книги восьмої гебдомат. Ці книги відобразили терористичний режим Басти та князування Мозеша Секея (до 1603 р.) Залишився ще більш пізній список його „Історичної повісті” („Historica narratio”), в якій окремо викладаються події 1594 року і велика кількість підготовчих матеріалів угорською мовою. Самошкезі – ідеолог трансільванського дворянства, він бачив історичні корені уособлення Трансільванії і намагався об'єктивно пояснити причини невдалих намагань включити Трансільванію до складу володінь Габсбургів, до складу Угорського королівства. Насправді він виправдовував політику, спрямовану на укріплення „незалежності” Трансільванського князівства.

Самошкезі більше за своїх угорських попередників звертався до архівних джерел, піддаючи їх критичному аналізу. Для його світогляду характерним було те, що він, не відкидаючи ролі особистості в історії, бачив первинні елементи і сили історичного процесу. Самошкезі приділяв велику увагу вивченню економічних та соціальних факторів, географічного положення, етнічного складу та культури населення. В цьому відношенні він був послідовником відомого французького мислителя та історика Ж.Бодена.

Самошкезі був великим майстром розкриття характерів, зображення драматичних подій та фону, на якому вони розгорталися. Тому окремі частини його творів належать до кращих сторінок угорської гуманістичної літератури.

Останнім значним представником латиномовної гуманістичної історіографії, успішним продовжувачем національної угорської історії Бонфіні був уже не трансільванець, а громадянин королівської Угорщини Міклош Іштванфі (1538-1615). Нашадок багатой дворянської сім'ї з комітату Бороня уже з 9-ти років став пажем естергомського архієпископа П.Вараді, після смерті якого був обласканий М.Олагом, і під наглядом Я.Жомбокї направлений у Болонський університет. Після повернення на батьківщину він став секретарем Олага, потім потрапив до королівської канцелярії. У 1578 р. Іштванфі королівський радник, з 1581 р. він віцепалатин. До кінця життя він залишався католиком та прибічником Габсбургів.

У молодості Іштванфі написав біля сімдесяти латинських віршів та декілька історичних трактатів, зокрема дослідження „De Sigillis regni Hungariae”, „De ortu et progressu haeresis in Hungaria”, а також біографії своїх двох попередників Ф.Форгача та Я.Зермега. Значний інтерес представляє його історичний нарис про епоху двовладдя – подвійного королівства [35].

Роботу над головним своїм твором „Угорською історією” Іштванфі почав у 1590 р. (при допомозі П.Пазманя). Історія Іштванфі охоплює період з 1490 до 1606 р., і є по суті продовженням історії Бонфіні.

У першій частині роботи (1-16 книги) викладається історія Угорщини до 1550 р. В основу викладу подій дані Бонфіні, Туберо, Бродарича, Тіноді, Форгача, Зермега, Бруто, Джовіо та інших істориків. Друга частина (17-34 книги) виконана на джерелах, зібраних самим автором. Це архівні дані, актові матеріали, законодавство. Іштванфі як дійсно вчений-гуманіст зібрав велику колекцію джерел та власну бібліотеку.

Політичні погляди Іштванфі багато в чому перепліталися з ідеями Жомбок і Форгача. Його ідеалом була сильна централізована держава з гуманістично освіченим монархом на чолі. Високу оцінку він дає внутрішній та зовнішній політиці Матяша Корвіна, стверджуючи, що до його смерті Угорщина виконувала роль щита християнства, а потім у зв'язку з падінням звичаїв, зневагою до моралі та релігії держава швидко йде до занепаду, йде назустріч Могачу. Шлях до відродження Угорщини Іштванфі бачить у відродженні єдності країни, в консолідації всіх сил народу для боротьби з турками. У своїй історії Іштванфі ставить у приклад дворянству захисників прикордонних фортець, героїзм захисників Егера, Сігетвара та інших твердинь. Заклики історика до відновлення морально-політичної єдності та дисципліни у суспільстві перегукуються із закликами до релігійного відродження, до відновлення католицизму.

На відміну від Форгача, який був осторонь релігійної боротьби, Іштванфі, як лояльний прибічник Габсбургів, примкнув до контрреформації, виступив за рекатолизацію країни. Як і його попередники Бонфіні та Форгач Іштванфі бачить рушійні сили історії у героях, а тому характеристиці героїв, розкриттю їх морального обличчя він приділяє багато уваги.

Історія Іштванфі вперше була видана у Кельні у 1622 р. [36], а потім до середини XVIII ст. вона ще три рази перевидавалася. За популярністю та впливом на читаючу публіку „Історія” Іштванфі не поступалася історії Бонфіні. З питань історії XVI ст. праці Іштванфі як на батьківщині, так і за кордоном були найбільш авторитетним та розповсюдженим джерелом.

Янош Бараняї Дечі - уродженець Задунайської області, виходець із середніх соціальних верств. Дечі (+ 1601) навчався у Дебрецені, Коло-

жварі, у 1587 р. поступив у Вітенберзький університет, бував у багатьох європейських містах. З 1593 р. викладав у Марошваргелеській реформатській школі, на посаді ректора якої у тридцять років помер.

На відміну від інших гуманістів свого часу Дечі писав не тільки латинською, але і угорською мовами. Діапазон його наукових інтересів дуже широкий. Уже у Вітенберзі він видав календар у віршах (Hodoerogicon. Wittenberg, 1587). У Страсбурзі у 1591 р. вийшла його філософська робота трактат „Syntagma institutioium iuris Imperialis ae Hungarici” (Збірник імперських та угорських правових норм).

Молодий талановитий вчений взявся за написання угорської історії, але рання смерть завадила йому повністю виконати свій задум. З його великої роботи „Коментарі про угорські події” [37] залишилася тільки частина, що охоплює період правління Жигмонда Баторі від 1592 до 1598 року. В цьому уривку Дечі намагається виправдати політику князя, і на відміну від Самошкезі характеризує його позитивно. Він засуджує заколот Ковачоці і оспівує військові перемоги Ж.Баторі.

У 1595 р. у Себені був надрукований переклад двох праць Салюстія „Змова Катиліни” та „Югуртинська війна”. Ці класичні твори античної історіографії мали вчити та виховувати читача. У передмові та коментарях до тексту Дечі порівнює події пізньої римської республіки з Угорщиною та Трансільванією, закликає своїх співвітчизників враховувати уроки з класичної давнини.

Певне пізнавальне та виховне значення мав збірник грецьких, латинських та угорських крилатих виразів „Agiotuv graeco, latino, ungarieotum chiliads quingue. Bardfa, 1598”.

В останній третині XVI ст. угорська історіографія в особах Форгача, Самошкезі, Іштванфі досягла свого розквіту. Якщо роботи угорських істориків в науковому та теоретичному рівнях поступалися досягненням італійської або французької історіографії, але вони привели до секуляризації історичної думки. У них історія перестала бути відображенням божественної волі, вона сприймалася як результат людської діяльності. Гуманісти, за виразом сучасного історика Франко Велсеччі, опустили історію з неба на землю, вони бачили в ній природне і людське явище, результат діяльності людини, а не відображення трансцендентності волі.

На протязі більшої частини XVI ст. в період жорстокої класової боротьби, яка проходила під прапором реформації, перевага належала політичній школі. Вона висунула ряд видатних істориків, які приймали активну участь у суспільному житті у якості письменників та політичних діячів.

З кінця XVI ст. укріплення королівського та княжого абсолютизму, консолідація соціального панування феодалів у нових економічних умовах, поразка революційних мас, які виступили у реформаційних рухах з своєю соціально-економічною програмою, на кінець католицька реакція – все це приводить у XVII ст. до занепаду суспільного життя та політичної активності, а тим самим і до занепаду політичної історіографії. На передній план виступають історики-ерудити, які замикаються у шкарлупу своїх вузькоспеціальних досліджень. Ерудити робили по суті корисну справу, готуючи критичними дослідженнями та публікаціями джерел пізніше піднесення науки. Водночас вони позбавляли історичну науку її життєвої функції впливу на вироблення спільних ідей і тим самим різко знижували її суспільно-політичну роль.

Примітки:

1. За пропаганду матеріалістичних поглядів, викладених у трактатах „De homine” (написаного в Угорщині у 1477 р.) та „De inkognitis vulgo” (написаного у Болоньї у тому ж році).
2. Galeotto Marzio. Matyas kiralynek kivalo, blocs, trefas mondasairol es tetteirol szolo koyv. Kardos Tibor forditasaban. Nagyar Helikon, 1979, 112 old.
3. Ibidem.
4. В розділах 1, 11, 13, 18 він виступає проти теократичної політики папства, в розділі 11 ганьбить пороки угорського духовенства й церковної ієрархії, в розділі 26 на основі особистих переживань таврує інквізицію, в розділі 30 викриває домініканця Гатті, який інтригує проти нього.
5. Ransanus P. Epitome Rerum Hungaricarum (Historiae Ungaricae Fontes Domestici, IV). Ed. M. Florianus/ Budapestia, 1885.
6. Kardos T. A magyarorszagi humanizmus kora. Budapest, 1955. Голенищев-Кутузов И.Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV – XVI веков. – М., 1963, с. 145.
7. Bonfini A. Hungaricarum rerum decades IV et dimidia (частково опубліковано у 1568 р.) Francofurti, 1581.
8. Heltaj Gaspar. Chronica az magyarok dolgairol. Kolozsvár, 1575.
9. Werboczy Istvan. Harmaskonyve. Kiad. es forf. Kolozsvari Sandor es Ovari Kelemen. 1897 (Corpus iuris Hungarici I).
10. Tripartitum opus iuris consuetudinarii inelyti regni Chundariae, 1517.
11. Brodericus Stephanys. De coaplictu Ungarorum cum Solymano Imperatore ad Mohach historia verissima. Cracoviae, 1527.
12. Brodarics I. Igaz leiras a magyaroknak a torokkal Mohacsnal vivatt csatajarol. Bh., 1983. 40 old.
13. Kardos N. A magyarorszadi humanizmus kora. Bp., 1955. 103 old.

14. Olahus N. Carmina. Td. Y. Fogel. Z. Juhasz. Lipsiat, 1934.
15. Olahus M. Hungaria – Attila. Td. C. Eperjessj. Z. Juhasz. Budapestini, 1938. (Вперше друга частина монографії Олага „Attila” була опублікована Я. Жомбокі у 1581 р. у Франкфуртському виданні Бонфіні).
16. Verancsics Antal. Osszes muvei I-XII. Kiad. Szalay Laszlo es Wenzel Gusztav (1857-1875) VHNS II-VI. IX-X, XIX-XX, XXV-XXXVI, XXXII.
17. Georgius Sirmiensis. Epistola de perditione regni Hungarorum. Ed. I. Juhasz. In: Didl. Scriptorum mefii recentisgue atrorum sorozatban.
18. Czekely Gyorgy. A huszitizmus es a Magyar per. Sz. 1956.
19. Szeremi Gyorgy. Magyarorszag romlasarol/ MN 1961. 115 old.
20. Ibid. 284 old.
21. Деякі літератори вважають, що „Емблеми” Жомбокі мали вплив навіть на Шекспіра. Див. Голенищев-Кутузов И.Н. Вказ. праця. – С. 164.
22. Forgach F. De Statu reipublicae Hungaricae bFerdinando, Iohanne, Maximiliano regibus Iohanne Secundo principe Transsylvanie cjmmentarii.
23. Ibid. lib. IX.
24. Ibid. lib. IX.
25. Ibid. Lib. XVII.
26. Szadeczky I. Bathory Istvan emlekirata a muszka carhoz 1581-ben. Sz. 1884. 511-517 old.
27. De administratione Transylvaniae dialogues. Kolozsvár, 1584.
28. Commentarius rerum a Stephano rege adversus magnum Voskoruv ductm gstarum anno 1580. Kolozsvár, 1581.
29. Ioh. Mick. Bruti. De Historiae landibus. Colon. Brandenburg, 1698. p. 703-704, 743-744.
30. Rerum Hundaricarum bibri XX.
31. Analecta lapidum vetustarum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Padova, 1593.
32. Rerum Hungarikum libri.
33. Rerum Transylvanorum Pentades.
34. Rerum Transylvanorum Hebdomades.
35. Historia rerum destarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges.
36. Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Kohn. 1622.
37. Comentarrii de rebus Ungaricis.